

Postmodern Anarşizm ve Temsil Sorunsalı¹

Kasım Küçükcalp² – Sema Cevirici³

ORCID: 0000-0001-6270-372X – ORCID: 0000-0002-9442-3375

Makale Geliş: 12 Kasım 2018

Makale Kabul: 3 Ocak 2019

Öz

Anarşizmi en genel tanımı itibariyle otorite-iktidar karşıtlığı olarak tanımlamak mümkündür. Bu otorite karşıtlığı ise anarşizm ile postmodern düşünceyi aynı zeminde buluşturmaktadır. Postmodern düşüncenin iktidar eleştirisi anarşizmde olduğu gibi iktidarın sadece siyasal boyutuna değil bilişsel, toplumsal, kültürel ve dilsel boyutuna da dikkat çeker. Çalışmamızda bu iki söylemin iktidar karşıtlığını anti-temsillikle ilişkili olarak ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Temsil, Postmodernizm, Otorite, İktidar

Postmodern Anarchism and The Problem of Representation

Abstract

It is possible to define anarchism as authority-power opposition in its most general definition. This anti-authoritarianism brings together anarchism and postmodern thought on the same ground. The criticism of power by postmodern thought draws attention to the cognitive, social, cultural, linguistic dimension, not only to the political dimension of power, as in anarchism. In our study, we will consider the anti-authoritarianism of the two discourses in relation to anti-representation.

Key words: Anarchism, Representation, Postmodernism, Authority, Power

Giriş

En genel tanımı itibariyle iktidar ve otoritenin bir eleştirisi olarak anarşizm, insan doğasının iyi olduğundan hareketle bireyleri temsil edecek politik yapı ve kurumların, kişilerin kendisini gerçekleştirmesinin önünde bir engel olduğu kanaatiyle dışsal otoritenin her biçimine karşıdır. Otorite karşıtlığı noktasında anarşizmle ortak bir paydaya sahip olan postmodern düşünce ise söz konusu otorite karşıtlığını anarşizmde olduğu şekliyle belli bir iktidar ve otoriteyi merkeze almayıp, iktidarın epistemolojik, dilsel, toplumsal, kültürel formlarla olan bağlantısını dikkate alarak gerçekleştirir. Postmodern düşünce ile anarşizmi ortak bir zeminde buluşturan bu otorite karşıtlığını en iyi ifade eden nokta anti-temsilliktir. Anarşizmin, politik düzlemde gerçekleştirdiği temsil karşıtlığı, postmodern düşüncenin epistemolojik, ontolojik, politik ve dilsel temsil karşıtlığı ile daha geniş bir alana yayılır. Anarşist düşüncenin insan doğasına bağlı olarak gerçekleştirdiği temsil

¹ Bu makale KUAP (D) – 2015/30 no'lu *Modern Düşüncede Temsil Fikri ve Postmodern İtirazlar* proje kapsamında Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

² Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Prof. Dr. kasimkucukalp@uludag.edu.tr

³ Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Araş. Gör.

eleştirisini, postmodern düşünce rasyonel bir öznenin varlık dünyasını özcü, temelci ve dualistik bir düzlemde temsil edici boyutuna karşı çıkararak bu temsilin varlık dünyasında bir tahakküm ve otoriteyi de beraberinde getirdiğini ifade ederek anarşizmin temsil karşıtlığını önemli bir noktaya taşımıştır.

Postmodern düşüncenin temsil eleştirileri bilginin görelî ve olumsal yönüne vurguyla mutlak bir hakikatten ve düşünüm biçiminden ziyade bilginin ve hakikatin olumsal olduğunu ve söylemin politik yönünü ifşa ederek akılcı hakikat fikrinin iktidar oyununda kullanılan işlevsel bir silah⁴ olduğunu bu nedenle de otoritenin kendisini sadece kurumlar yoluyla değil düşünce ve söylem yoluyla gerçekleştirdiğinin altını çizer. Postmodern düşüncenin bilgi ile iktidar arasındaki etkileşimin sıkça vurgulanmasının nedeni ise, güç ilişkilerinden bağımsız bir düzlemin imkansızlığını görmüş olmalarından kaynaklanır.⁵ Bu iktidar düzlemi ise klasik anarşizm düşüncesinin varsaydığı gibi belli bir merkezden hareket etmeyip toplumsal ilişkilerin içerisinde gezinen merkezsiz bir iktidardır. Foucault'un ifadesiyle iktidar her yerededir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerededir.⁶

Temsil fikrinin hem epistemik hem de politik düzlemde kurduğu iktidar eleştirisi her filozofta kendisini farklı bir biçim altında gösterir. Nietzscheci nihilist düşünce⁷ bağlamında özne ve oluş anarşizmi, Foucault'un bilgi-iktidar ağının gezindiği yerleri ifşası ve eleştirisi, Deleuze'ün düşünceyi bir "yer" mantığından kurtarmak istemesi ve devlet merkezli felsefi düşünceye karşı çıkışı, Derrida'nın dualistik düşünme biçiminin ortaya çıkardığı otoriter yapıya olan itirazı, Lyotard'ın teröristik olarak adlandırdığı metaanlatılara karşı itirazı ve Levinasçı etik düşünüldüğünde, bu kaygı ve itirazların ortak noktası iktidar ve otoritenin bütün formlarına olan bir karşıtlığı muhtevî olduğu görülebilir.⁸

Postmodern eleştirilerle birlikte görüleceği üzere temsil sorunu her ne kadar epistemolojik bir mevzu olarak gündeme gelse de aslında bu epistemolojinin etik-politik yönü ve sonuçları da olduğu aşıkardır. Bu nedenle postmodern düşünceye göre kendimizi otoriter yapılardan kurtarmanın yolu özcü, temelci, dualistik düşünme biçimlerinden kurtarmakla başlayacaktır. Çünkü tahakküme direniş otoriter düşüncenin reddiyle başlar.⁹ Lewis Call, *Postmodern Anarşizm* kitabında bugün tahakkümü altında kaldığımız otoriteler ve yüzleştiğimiz sorunların politik yapıların sonucu olmadığını, bu problemlerin ardında yatan sebebin politik yapılarımızı devam ettiren epistemolojimiz olduğunu söylerken bu gerçeği dile getirir.¹⁰ Bu açıdan bakıldığında belki de anarşizm, postmodern dünyaya kusursuzca uyan politik bir felsefe olarak görülmekte haklıdır.¹¹

4 Saul Newman, *Bakunin'den Lacan'a Anti Otoriteryanizmin Çöküşü ve İktidarın Altüst Oluşu*, çev. Kürşad Kızıltuğ (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 148.

5 Todd May, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, çev. Rahmi G. Ögdül (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 86.

6 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 140.

7 Nihilizm kavramı aslında anarşizmi çağrıştıran bir yönü olması hasebiyle konumuz açısından da önemlidir. Zira anarşizm (kültürel) nihilizmin bir formu olarak Nietzsche felsefesinde yozlaşmanın(dekadansın) bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Zaten 19. yy. Avrupa politik kültüründe anarşizmin ve nihilizmin birbirlerinin yerine kullanılması da buna bir örnektir. Bkz. Lewis Call, *Postmodern Anarchism* (UK: Lexington Books, 2002), 40.

8 Jason Adams, "Postanarşizm", çev. G. B. (<http://isyananarsi.blogspot.com.tr/2011/02/postanarsizm.html> 19.10.2016 14.00) Postmodern düşünce içerisindeki tüm isimlerin sözkonusu otorite karşıtlığını ele almak çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için, mesele Nietzsche, Foucault ve Deleuze özelinde el alınacaktır.

9 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 192-193.

10 Call, *Postmodern Anarchism*, 55.

11 Call, *Postmodern Anarchism*, 11.

1. Anarşizm ve Postmodernizm

Anarşi kavramı Grekçe yönetici liderin yokluğu anlamında an-arkos kavramından türeyen bir kelimedir.¹² Bu bağlamda an-arşi hükümeteşiz toplum, anarşizm ise bunun gerçekleşmesini amaçlayan toplumsal felsefe olarak tanımlanır. Hükümeteşiz bir toplum istemi yönüyle kaos ve karışıklığa yol açacağı düşüncesiyle olumsuz bir anlam taşıırken, yönetime ihtiyaç duymayan bir toplum ideali ile de olumlu bir anlam taşıyan anarşizmi hem mahiyeti hem de farklı düşünce akımlarını kapsaması itibariyle belli bir tanıma hapsedmek mümkün değildir. Bununla birlikte anarşizmde ortak unsurlar da yok değildir. Öncelikle insan doğasına ilişkin bir görüş ve otorite karşıtlığı ekseninde özgür bir toplum idealine ulaşmak için bir yol-yöntem her akımda ortak görüşlerdir.¹³ Anarşizm insanları doğa durumundan çıkararak devlet otoritesi altına sokulmasının akıl dışı ve doğadışı olduğuna inanır. Bu nedenle dışsal otoritenin bütün baskıcı biçimlerine karşıdır.¹⁴

Postmodernizm ise daha ziyade modern düşüncenin bilgi, varlık, değer ve politik iddialarına karşı eleştirel tutumu ve kendisini modern düşünceden ayırmakla karakterize eden bir düşünceyi işaret etmektedir. Postmodern düşüncenin eleştirileri klasik anarşizm gibi sadece merkezi bir devlet iktidarına karşı değil aynı zamanda aile, hastane, psikiyatri gibi formlarla da karşımıza çıkan merkezşiz bir iktidara karşı eleştiridir.¹⁵ Her ne kadar postmodern düşüncenin doğrudan anarşist olarak iddia edilmesi güçse de, onun anarşizmin epistemolojik formülasyonu noktasında özel bir yere sahip olduğu söylenebilir. Zira postmodern düşünce bir iktidar biçimi olarak söylemin epistemolojik durumu ile ilgilenirse de onun politik implikasyonlarına da sahip olduğunu göstermesi bakımından anarşizm için önemli bir konuma sahiptir.¹⁶

Her iki düşüncenin bu ortak anti-otoriter tutumu onların bir arada sıkça ele alınmasını da beraberinde getirmiştir. Anarşizmin postmodern felsefe üzerinden yeniden okunmasından neşet eden bir kavram olarak post-anarşizm¹⁷ düşüncesi ciddi anlamda kabul görmeye başlamıştır. Postyapısalcı düşünce ile anarşizm arasında kurulan bağlantının ilk isimlerinden olan Koch *Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism* makalesinde anarşizmin hem klasik taraftarlarınca hem de postyapısalcı düşünürler tarafından ontolojik ve epistemolojik düzlemde meşrulaştırılmasını ele alırken aradaki yakın bağlantıya dikkat çekmektedir. Koch'a göre ontolojik yaklaşımda anarşizm, insan doğasının rasyonel temsiline dayanan devlete karşı bir saldırı ile karakterize edilir. Zira 18. ve 19. yüzyılda anarşistler insan doğasının özü itibariyle iyi olduğu ve devletin

12 Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: İmge Yayınları, 2003), 14.

13 Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, 25-26.

14 Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, 39. ve 71.

15 Call, *Postmodern Anarchism*, 13.

16 Andrew M. Koch, "Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism", *Post-Anarchism A Reader* ed. Duane Rousselle & Süreyya Evren (USA: Pluto Press 2011), 32-33.

17 Süreyya Evren, "Introduction" *Post-Anarchism A Reader* ed. Duane Rousselle & Süreyya Evren (USA: Pluto Press 2011), 7-8. Klasik anarşizmin postmodern düşünce üzerinden yeniden okunması ile ilgili ilk akla gelenler Todd May'in *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, Saul Newman'ın *Bakuninden Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*, Lewis Call'ın *Postmodern Anarşizm* eserleridir. May'in özellikle Foucault-Lyotard ve Deleuze çerçevesinde postyapısalcı felsefe ile anarşizmi birlikte ele alması, Newman'ın çerçeveyi biraz daha genişleterek Derridayı da içine alan bir post-anarşizmi gündeme getirmesi, özellikle Lewis Call'ın kitabında postmodern düşünce ile klasik anarşizmin rabitalarını göstermek suretiyle Nietzsche'den Baudrillard'a kadar düşünürlerin hümanist-rasyonel özne eleştirileriyle anarşist yönlerini vurgulaması dikkat çekicidir. Bahsi geçen örnekler, anarşizmin sadece ekonomik ve politik nedenlere indirgenemeyeceği bunları da içeren fakat bunun ötesine geçerek postmodern felsefenin ufku içerisinde ele alınmak suretiyle yeniden okumaya yol açması bakımından önemlidir. Bkz. Süreyya Evren, *Anarşizmler; Anarşizmin Geçmişi ve Tarihleri*, çev. Barış Yıldırım-Elmas Deniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 28.

gereksiz olduğu düşüncesindeydi.¹⁸ Örneğin Godwin bütün insanların eşit olduğuna ve aklın doğuştan getirilen bir yetenek olduğuna inandığı için her türlü devlet biçiminin kendi yargılarımızın ve bilincimizin bir feragati olduğunu, bu nedenle de aklımızın serbestçe kullanımının engellenmeyeceği bir toplum arayışında olunması gerektiğini düşünmekteydi.¹⁹ Kropotkin de de benzer bir iddiayla anarşizmin savunusunu evrensel bir insan doğası kavramı üzerinden yapmaktaydı. Proudhon ise politik hakikatlerin rasyonel soruşturma yoluyla anlaşılabilirliğini bu nedenle de insan aklının baskıcı devletin yerini alması gerektiğini vurgulayarak, insan doğasına dayalı bir şekilde devletin gereksizliğini ifade ederek anarşizmin ontolojik haklılaştırmasını yapmıştır.²⁰

Anarşistlere göre insan doğasının iyi olduğu ve bu nedenle de devlete gerek olmadığı fikri, daha sonra insan doğasının aslında kendi baskı pratiklerine yol açmaya müsait yapısı sebebiyle reddedilecektir.²¹ Özellikle postmodern düşünceyle önemli bir ivme kazanacak olan bu iddia anarşizm içerisinde de ilk olarak Max Stirner tarafından dillendirilmiştir. İnsan doğasının aslında otoriteye bir direniş imkanı sunmaktan ziyade otoritenin-iktidarın bizzat konumlandığı “yer” olduğu iddiası, Stirner’a kadar geri gitmekle birlikte büyük oranda bugün postmodernizm olarak bilinen düşünceyle karakterize edilebilir. Zira insan doğası gibi sabit, evrensel bir öz kabulü zamanla devlet, Tanrı gibi bir otorite ve iktidar biçimine bürünerek insanların kendilerini baskı altına almasına yol açacak bir profile bürünmüştür. Bu bağlamda klasik anarşizm içinde Stirner ve sonrasında postmodern düşünce insan doğası, öz, rasyonel özne, hakikat vb. sabitlik, mutlaklık, evrensellik arzedilen kavramların dekonstrüksiyonunu yaparak, iktidarın sadece devletle sınırlı kalmadığını ve toplumsal pratiklere de nüfuz ettiğini göstererek anarşizmin epistemolojik formülasyonunda önemli bir rol oynamışlardır.

Anarşizm ile postmodern düşünce her ne kadar otorite karşıtı bir söylem olmak bakımından ortak bir zemini paylaşıyor olursa da, aslında onlar bu otorite karşıtlığının temellendirildiği zemin bakımından birbirlerinden farklıdır. Hatta anarşizmin direnişe temel aldığı nokta olarak iyi insan doğası fikri, postmodernlerin bizzat iktidar tarafından sömürgeleştirilen, iktidarla suç ortağı olarak kabul edilen bir “yer” olmak bakımından farklıdır.²² Anarşizmin iktidara direniş yeri olarak kabul ettikleri insan doğası fikri aydınlanmacı hümanist bir çerçeveden türediği için sorunludur.²³ Bunu anarşizm düşüncesi içinde ilk farkedilen Stirner bu nedenle bütün bir Batı felsefesinin akılcı geleneğine isyan eder. O, insan doğası fikriyle, Batı felsefesi ve politik düşüncesinin bir hataya dayandığını göstermeye çalışır. Bu hata Stirner’a göre insan varlığı için sabit bir idea

18 Koch, “Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism”, 23-24.

19 Henri Arvon, *Anarşizm*, çev. Ahmet Kotil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 34-35.

20 Koch, “Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism”, 24-25.

21 Jesse S. Cohn, *Anarchism and the Crisis of Representation; Hermeneutics, Aesthetics, Politics*, (USA: Susquehanna University Press), 2006, 56.

22 Klasik anarşizmde insan doğası üzerinde görüş birliği içinde olmadığına dair iddialar da mevcuttur. Süreyya Evren, David Morland’ın anarşistlerin insan doğası kavrayışına değindiği kitabına (*Demanding the Impossible; Human Nature and Politics in Nineteen Century Social Anarchism*) bakıldığında böylesi bir insan doğası kavrayışına dair şüphelerin olduğundan söz eder. Ayrıca Peter Marshall’ın “İnsan Doğası ve Anarşizm” makalesinde Godwin Stirner ve Kropotkin gibi klasik anarşistlerin ortak bir insan doğası kavrayışına sahip olmadıklarını belirtir. Bkz. Süreyya Evren “How New Anarchism Changed the World (of opposition) After Seattle and Gave Birth to Postanarchism” *Postanarchism A Reader*, 13. Todd May ise kendisiyle yapılan bir söyleşide anarşist düşüncenin iyi insan doğası kavramını aslında paylaşmadıkları hakkında şüpheler olduğuna dair soruya şöyle cevap verir: eğer anarşistlerin insan doğası kavramını reddettiklerine dair ikna edici bir sav geliştirilebilirse buna sarılırim zira bu postyapısalcılıkla anarşizm arasında çok daha derin bir bağa işaret edecektir. Bkz. Todd May, “Postyapısalcı Anarşizm Sahaya İniyor”, 19.10.2016 13:00, <http://cevirieylem.tumblr.com/post/4012940081/postyap%C4%B1salc%C4%B1-anar%C5%9Fizm-sahaya-iniyor-todd-may>

23 Newman, *Bakunin’den Lacan’a*, 82.

inşa ederek bu ideada insanı inşa etmektir. Bu açıdan o, insan özü gibi sabit kavramlar, hakikatler ve ilkelerin aslında bireylere karşı kullanılan silahlar olduğunu düşünür.²⁴ Önceden Tanrı fikri bireylere boyun eğdiren bir iktidar biçimi olarak işlev üstlenirken şimdi insan özü fikri insanların yargılandığı, cezalandırıldığı iktidar formu olarak yeni bir kıstas haline gelmiştir. Sözkonusu bu öz insanın ne olacağını ve insani bir tarzda nasıl hareket edileceğini belirlemek suretiyle herkesten bu özü bir ideal ve norm kabul ederek, ona uygun eyleme biçimine zorlamaktadır.²⁵ Koch'a göre Stirner'in sabit fikirlere yönelik eleştirisi aslında "aşkın" maskelerin ardında bulunan iktidarı ifşa eden ve Batı düşüncesinin aşkınlığından (postmodern öncesi) bir kopuştur.²⁶ Bu bağlamda Stirner kendisinden sonraki postmodern düşünürleri de etkileyecek biçimde otoritenin eleştirisini anarşistlerin gidemediği bir arena olarak akılcı düşünceye kadar taşımış ve anarşizmi çevreleyen Aydınlanma hümanizmiyle olan ilişkisini açık biçimde koparmıştır.²⁷ Evrensel insan doğası fikrinin arkasındaki tahakküm ilişkilerini açığa çıkarmak için kim konuşuyor sorusunu ilk dile getiren Stirner, Adorno'nun ifadesiyle baklayı ağzından çıkararak ilk kişidir. Buna rağmen Nietzsche'nin baz alınması modernden postmoderne geçişte Stirner'in unutulmuş-kayıp bir halka olmasıyla ilişkilidir.²⁸

Stirner gerçek dünyada olduğu kadar zihinlerimizdeki iktidar fikrini irdelerken, devletin bekasını engelleyecek şeyin, öncelikle bu içselleştirilmiş otoriteden kurtulmakla mümkün olduğunu söyler. Bu açıdan onun önem verdiği şey, iktidarın kendisinden ziyade iktidarın bizleri tahakküm altına almasına müsaade etmemizin sebepleridir. Stirner kendimizi tahakküm altına almamızın yalnızca iktidarın ekonomik veya siyasal sorunlarla ilgili olmadığını aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlardan da kaynaklandığını gösterme amacındadır.²⁹ Yani asıl mesele iktidarın bize nasıl hükmettiği değil, bu hükmedişe bizim nasıl rıza gösterdiğimiz ve kendi irademizle bu hükmedişe nasıl katıldığımızdır. Stirner bu anlamda postmodern düşüncede Deleuze'ün devletçi düşünme biçimine karşı çıkışının bir önhazırlığı iken, devletin amacını, bireyi sınırlamak evcilleştirmek ve normalleştirmek olduğu düşüncesiyle de³⁰ Foucault'un disipliner iktidar anlayışının zeminini oluşturmaktadır. Stirner ayrıca insan özü denilen şeyin aslında farkı ve farklı olmayı mahkum eden yeni ölçüt olduğunu bu anlamda hümanizmin yeni bir tahakküm formu olduğunu ifade eder.³¹ Hümanizm bu anlamda temsilin bir formu olduğu için temsil eleştirisi olarak anarşizm hümanizmin temelleri üzerine inşa edilemez. Bu bağlamda Stirner ve Stirner'den sonra postmodern düşünce hümanizmden bir çıkış yolu sunması açısından önemlidir.³²

24 Koch, "Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism", 26-27.

25 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 119.

26 Newman, "Devlete Karşı Savaş; Stirner ve Deleuze", 5.

27 Newman, "Devlete Karşı Savaş", 8.

28 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 290-291.

29 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 123-125.

30 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 105-106.

31 Newman, "Devlete Karşı Savaş", 9.

32 Todd May "Is Post-Structuralist Political Theory Anarchist?" *Post-Anarchism A Reader*, ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren, (USA: Pluto Press, 2011), s. 43, Newman klasik anarşizmin taşıdığı bu hümanist izin postyapısalcı teoriden bazı avantajlar devşirerek anarşizmin kendisini yenilemesi gerektiğini bunun ise anarşizmin kendi iddialarından tümüyle vazgeçmesi olarak anlaşılması gerektiğini söyler. Bu kısmi vazgeçiş, anarşizmin politik ve teorik projesinden vazgeçmekten ziyade postyapısalcı teori ekseninde anarşizmin kavramsal sınırlarında çalışmaktır. (Saul Newman, "Post-Anarchism and Radical Politics Today" *Post-Anarchism A Reader*, Ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren (USA: Pluto Press, 2011), 62-63). Ayrıca anarşizm ile postyapısalcı düşüncenin bir araya getirilmesi aslında birbirlerinde eksik olan teorik sorunların da açığa çıkmasına yol açmıştır. Örneğin postyapısalcı düşünce anarşizmin otorite eleştirisi için temel aldığı özcü kimliklerin(insan doğası-akıl gibi) söylemsel ve epistemolojik çerçevede gizli iktidar ilişkilerini ve bunların potansiyel olarak otoriter olduğunu ve bu noktanın da klasik anarşizmin teorik bir kör noktası olduğunu göstermiştir. Anarşizm ise postyapısalcılığın etik ve politik kusurlarını özellikle de

Stirner'den sonra postmodern düşünce varlığa dair her türlü totalleştirici söyleme direnen yapısıyla otoritenin ve tahakkümün ussal görünmesini sağlayan her kavramı, her söylemi, her düşünme biçimini dekonstrüksiyona uğratar. ³³ Postyapısalcı düşüncenin bu iktidar ve otorite eleştirisi ise her filozofta kendisini farklı şekilde gösterir. Örneğin Nietzsche'nin özne ve oluş anarşizmi, Foucault'un akıl ile delilik arasındaki özsel ayrıma karşı oluşu çerçevesinde iktidar mantığını analizi, Deleuze'ün oedipal temsile ve devlet merkezli düşünceye yönelik eleştirileri, Derrida'nın düalist düşünce ekseninde ortaya çıkan şiddet ve tahakküme yönelik eleştirisi ve Levinas'ın öteki bağlamında bilinç mitosuna karşı eleştirisi düşünüldüğünde, hepsi aslında otoriter düşünme biçimine yönelik temelden eleştirileri olmak bakımından önem arzeder. Bu bağlamda anarşizmle postmodern düşünce her ne kadar farklı sahalarda işlev görse de aslında otoritenin ve tahakkümün reddine yönelik ortak bir düşünüş tarzını ve özgürleşme adına bu otorite ve tahakkümü üreten söylemlerin radikal eleştirisini paylaşırlar. ³⁴

Anarşizm ve postmodern düşüncenin anti-otoriter bir zeminde buluştukları bir yer olarak temsil karşıtlığı bu noktada otoriter bir düşünüş biçimine itiraz olarak önem arz eder. Temsil fikri, hem metafiziksel düşünme biçimi içerisinde işleyen yapısı hem de politik düzlemde ortaya çıkardığı etik-politik sorunları nedeniyle anarşizm için siyasal düzlemde, postmodern düşünce için ise epistemolojik-politik düzlemde en sorunlu kavramlardan biridir. Aslında postmodern düşünce temsil fikrinin detaylı bir eleştirisi olarak da okunabilir. Zira postmodernlerin merkezi kaygısı modern ile postmodern bilgi kavrayışı arasındaki karşıtlıktır. Bu tartışmanın merkezi ise temsilin durumudur. Temsil epistemolojisi sabit bir kavramlar dünyasının oluş halinde olan dünyayı temsil etmesini amaçlayan ve bunun da evrensel mutlak bir hakikati yansıttığı iddiasıyla aslında kapalı bir sistemi işaret eder. ³⁵ Temsilin metafiziksel düşünme biçimi içerisinde işleyen yapısı ve postmodern düşüncenin Batı metafiziğini dekonstrüksiyona uğratmaları sebebiyle metafiziğin sonunun bir anlamda temsilin sonu olması da kaçınılmazdır. Schurmann'ın metafiziğin sonunu an-arşi olarak nitelemesi de bu bağlamda temsil karşıtlığının anarşist karakterini daha açık hale getirecektir.

Bilindiği üzere Schurmann'a göre an-arşi aslında an-arke terimiyle düşünülmelidir. An-arche ise ontolojik bir anarşizmi ifade eder. Yani aslında varlık anarşiktir ama insan bu dünyaya, varlığa bir anlam ve düzen yüklemek ister. ³⁶ Her metafiziksel düşünme biçimi ise dünyayı kavranabilir yapmak için ilk ilkeleri içerir. Peki dünyayı kavramamız için metafiziğin bize sunduğu ilk ilkeler aslında bir kurgudan ibaretse o zaman ne olacak? Bu anlamda Schurmann'ın ifade ettiği gibi metafiziğin sonu olarak an-arşi fikri, postmodern düşüncenin Batı metafiziksel düşünce geleneğine ve dolayısıyla temsilci düşünme biçimine yönelik eleştirileri bağlamında düşünüldüğünde sadece siyasal düzlem değil, epistemolojik düzlemde de yansımalarını bulması kaçınılmazdır.

iktidar ilişkilerinde faillik ve direnişe dair açıklamalarında eksik-muğlak noktalarını açığa çıkarmıştır. (Bkz., Saul Newman "Postanarşizmin Siyaseti" <http://www.geocities.ws/anarsistbakis/makaleler/newman-postanarsizminsiyaseti.html> Aralarında ki farklılara rağmen hem klasik anarşizm hem de postyapısalcı teori, insanların kim oldukları ne istedikleri nasıl yaşamaları gerektiği ile ilgili kendilerine ait konularda kararların da kendileri tarafından verileceği bir toplum arayışı içindedir. (May, "Is Post-Structuralist Political Theory Anarchist?" *Post-Anarchism A Reader*, 44).

33 Süreyya Evren "Yeni Anarşizm" <http://surmetinler.blogspot.com/2011/06/yeni-anarsizm.html#!/2011/06/yeni-anarsizm.html>

34 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 258.

35 Koch, "Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism" 31.

36 John W. M. Krummel "Reiner Schürmann and Cornelius Castoriadis Between Ontology and Praxis" *Anarchist Developments in Cultural Studies* ISSN: 1923-5615, 2013.2: Ontological Anarché: Beyond Materialism and Idealism, 33.

Mutlak bilgi nosyonu olarak temsilin yanısıra, bir başkası adına konuşma, bir başkası adına karar verme anlamında da temsilin etik bir yoksullaşma içerisinde olduğu gerekçesiyle postmodern düşüncenin etik kaygılarla temsil karşıtlığını sürdürmeleri anarşist düşüncenin başlangıcındaki amaç ve kaynakla benzerlik arz eder. Anarşizmin ahlaki bir kaygıyla doğduğunu ifade eden Peter Marshall bu konuda şöyle der; *Anarşizm baskı ve haksızlığa karşı ahlaki bir problem olarak doğdu, ilk anarşist ötekinin baskısını hisseden ve buna başkaldıran kişiydi. Bu kişi nasıl biçim alırsa alsın otoriteden bağımsız düşünme hakkını savunmakla kalmadı aynı zamanda otoriteye meydan okudu.*³⁷ Anarşizmde olduğu gibi Deleuze ve Foucault'ya göre de kimse kimseyi temsil edemez; zira başkaları adına konuşmaya yönelik her türlü arzu aslında o kişinin öz-bilinç hakkını elinden alarak onun üzerinde iktidar kurma arzusundan başka bir şey değildir.³⁸ Todd May bu noktada onlardaki temsil karşıtlığını iki nedene bağlar; ilki, temsil etme fikrinin baskıcı olması yani insanlara kim olduklarını ve ne istediklerini söyleme pratiği, insanlar ile kendilerini yaratma sürecinde olabilecekleri kişiler arasında bir engel oluşturması, ikincisi ise başkalarını temsil etmenin başka baskıcı toplumsal ilişkilerin pekişmesine yardım etmesi.³⁹ Ayrıca temsilin totalleştirici yapısı itibarıyla de, temsil ettiğini varsaydığı genelin, bütünlüğün aksine hem anarşizmde hem de postmodern düşüncede farklı ve tekil olanın ön plana çıkarılması ve bunun da etik bir kaygı ile gerçekleştirilmesi otorite karşıtı iki söylemi(anarşizm-postmodernizm) birbirine bağlayan etik bir köprüdür. Newman'ın ifadesiyle *bu iki anti otoriter söylemin paylaştığı asgari bir etik varsa bu bireyselliğe ve bireysel farka duyulan saygıdır.*⁴⁰ Yine Cohn'un anarşizm ile postmodern düşünce arasındaki rabitaları ifade ederken Deleuze ve Foucault için "temsilin reddi"nin aynı zamanda "etik bir temel oluşturduğunu ifade etmesi de bu nedenledir.⁴¹ Bu bağlamda anarşizm ile postmodern düşüncenin farklı alanlarda olsa da otorite ve tahakküme karşı itiraz eden bir düşünüş olması ve bunun özgürlük(zira otorite özgürlük önünde ciddi bir engeldir) ile ilintisini kurma noktasında aynı frekansta buluştukları söylenebilir. Amacımız postmodern düşünürleri anarşist olarak nitelemekten ziyade onların anarşizm ile olan rabitaları göstermektir. Zira postmodern anarşizm klasik anarşizm gibi doğrudan değil dolaylı bir biçimde anarşizm fikrini içerir. Bu açıdan Foucault ve Deleuze gibi isimlerin anarşizmi, Bakunin, Kropotkin gibi klasik anarşistlerden farklıdır.⁴²

2. İktidar-Otorite-Güç ve Temsil İlişkisi

Anarşizm ve postmodern düşünceyi ortak bir zeminde buluşturan otorite karşıtlığı temsil fikrinin otorite-güç ile olan ilişkisinin sorgulanmasını da beraberinde getirecektir. Temsil fikrinin güç ile olan bağlantısına geçmeden önce, kavram olarak temsilin hem bir şeyi sembolize etme için onun yerine ikame edilen şey anlamında *to stand for* hem de bir kişi topluluk adına konuşma anlamında *to speak for* anlamında iki yönlü bir anlama sahip olduğunu ifade etmek gerekir.⁴³ Epistemolojik düzeyde temsil, varlıklarla onları temsil eden kavramlarımız ile politik düzlemde bir kişi veya grubu temsil anlamında onlar adına konuşma olarak ele alınır. Temsil bu anlamda hem bilgi ve bilim yoluyla doğal dünyayı teorileştirip temsil etme hem de bu temsilin

37 Marshall, *Anarşizm Tarihi*, 26.

38 Irmgard Emmelhainz, "Temsilin İflasından Gerçeğin Kurtarılmasına" Çev: Ayşe Boren, Elçin Gen 19/10/ 2016 / 13:30, <http://www.eskop.com/skopbulten/temsilin-iflasindan-gercegin-kurtarilmasina/2807>

39 May, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, 155.

40 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 277. Postmodern düşüncenin fark felsefesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kasım Küçükalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları* (Bursa: Emin Yayınları, 2016).

41 Cohn, *Anarchism and the Crisis of Representation*, 14.

42 Call, *Postmodern Anarchism*, 76.

43 Cohn, *Anarchism and the Crisis of Representation*, 11.

to speak for anlamı ekseninde bilimsel ve politik söylem yoluyla varlıklar üzerinde bir güç-otorite kurması anlamında iki yönlü olarak eleştirilmektedir.

Postmodern düşüncenin eleştirileri bağlamında ele alacağımız modern temsil fikri, gerçekliğin düşünce ve dilde anlam ve içerik kaybı olmaksızın yansıtılması anlamına gelir.⁴⁴ Temsil bu yönüyle dualistik bir düzlemde, bir tarafa düşünceyi diğer tarafa da varlığı konumlandırarak, bunlar arasındaki ilişkiyi rasyonalite temelinde anlamaya ve açıklamaya çalışan bir mantığa gönderme yapar. Temsilci düşünce “öz”leri temsil ettiği iddiasıyla özcü, hakikati-bilgiyi bir “yer”de temellendirdiği için temelci, varlık dünyasını özne-nesne, normal-anormal, doğru-yanlış, logos-mitos, kozmos-kaos gibi ikili ayrımlar ekseninde ele aldığı için düalist, her şeyin temelini rasyonel öznedede bulduğu için hümanist, subjektivist ve rasyonalist bir karakter arz eder. Bu bağlamda varlık dünyasının epistemolojik anlamda özneye ve onun rasyonalitesine dayalı olarak açıkladığı için farklı bilme imkanları açısından epistemik bir otorite, varlık dünyasını nesneleştirerek ve hiyer(arşi)kleştirerek anlama yönüyle ontolojik bir hakimiyet, bu hiyerarşikleştirilmenin düalist bir düzlemde birinci terimin ikinciye hakim kılınması anlamında etik-politik bir tahakkümü de beraberinde getirmiştir.

Bu açıdan temsil “şeyler”i özü ile temsil etme iddiasıyla, modern epistemoloji içerisinde ciddi bir otorite kazanmıştır. Zira temsil özneyi-düşünceyi, temsil edilen şeyden yani nesneden-varlıktan ayırarak özneyi nesne, düşünceyi varlık üzerinde hükümran kılar.⁴⁵ Bu açıdan güç-otorite ilişkisi de temsil sayesinde ilerler. Çünkü temsil etmek temsil edilen şeyi bilince aşına kılarak bilincin sınırları içerisine hapsetmek anlamında şeyleri tam bir kavrayış iddiasını gizil bir biçimde içermesi nedeniyle aslında gücün bir ifadesi olarak okunur. Bu çerçevede temsil, Heidegger’in savunduğu gibi teknolojiye somutlaşan dünya üzerindeki güç kullanımıyla tesadüfen değil doğrudan ilişkilidir. Zira bir bilimsel temsilde dünyayı kavramak, onu denetim altına almak demektir. “Şeyler”i kavrayışı geriye dönük olarak yapmak bilimin alanına girerken, ileriye dönük yapmak politik düşüncenin alanına girer.⁴⁶ Temsil etmek bir anlamda hesaplama yapmak olarak ele alındığında, dünyayı hesaplanabilir bir temsile indirgemenin genelde modern bilginin, özelde ise bilimsel bilginin bir fonksiyonu olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷ Bacon’la başlayan bu düşünce özneleşen modern insanın, dünyaya bakışını değiştirmiş, onun üzerinde bir güç uygulayarak ve manipüle ederek dünyanın bir temsile ya da resme dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Zira Bacon’la birlikte bilgi, artık doğanın düzenini ve onunla uyum içerisinde yaşamak amacıyla değil, doğaya hükmetmek ve onu denetim altına alma fonksiyonuyla ön plana çıkarılmıştır. Bacon’un *doğa kendi sırlarını şairlerin büyüüne ya da filozofların kitabı tartışmalarına açmaz, deneysel bilimler bu sırları ondan zorla almalıdır* düşüncesi bunun en erken ve en açık örneğini oluşturur.⁴⁸

Bilmek egemen olmaktır iddiasının, süreç içerisindeki yansımaları açısından bakıldığında, modern bilgi ve bilim anlayışı ile birlikte, gerek doğal gerekse sosyal dünyada “şeyler”in bilgisini elde etmek, aynı zamanda onlar üzerinde bir güç uygulamasını da beraberinde getirmiştir. Doğabilimleri yoluyla başlayıp, özellikle modern teknolojiye açığa çıkan doğa üzerindeki hakimiyet ve denetleme, daha sonra toplumsal dünyada da insan ve toplumların birtakım disiplinler yoluyla bilince içkin bir nesne olarak hakimiyet kuruluşu denetim altına

44 Ahmet Cevizci, “Temsil”, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013).

45 Crispin Sartwell *Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), 113-114.

46 Sartwell, *Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik*, 115-116.

47 David Carr, *The Paradox of Subjectivity* (New York: Oxford University Press, 1999), 20.

48 Iain Hamilton Grant, “Postmodernizm ve Bilim ve Teknoloji”, Stuart Sim, *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku (Ankara: Ebabel Yayınları, 2006), 77.

alınmasını kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla modern düşüncenin rasyonel özne ve evrensel hakikat ideali aslında temsilci düşüncenin bünyesinde barındırdığı güç ilişkileriyle de yakından ilgilidir. Zira temsil, şeyleri özünü bilmek ve onları bilince içkin bir nesne olarak kurmak suretiyle onları bilgi yoluyla denetim altına almakta ve bir tahakkümü-iktidarını bilgi yoluyla meşrulaştırmaktadır.

Temsil fikri bu açıdan bakıldığında batı düşüncesinin evrenselci ve özcü karakteriyle ilişkili bir mahiyet kazanmaktadır. Zira batı düşüncesindeki özcülük ve evrenselcilik anlayışını, kendisine yüklenen işlevinden bağımsız düşünmek, onu salt epistemolojik bir düzlemde ele almak, siyasal boyutunu göz ardı etmek demektir.⁴⁹ Bu bağlamda temsil fikrinin hem epistemolojik hem de politik düzlemde güç ve baskıyla olan yönünü açıklamak için, onun gerek modern disiplinler yoluyla gerekse devlet anlayışı yoluyla insanlar üzerinde kurulan epistemik ve politik tahakküm ifşa edilmeye çalışılır. Zira gerek bilinç olarak insan, gerekse devlet, farklılıkları bütünlüklü bir epistemik söylem yoluyla yadsıdıkları veya aynılaştırdıkları için, bütünü temsil etmeye muktedir bir öznenin farklı figürleri olarak görülmektedir.⁵⁰ Bu açıdan özne, nasıl ki dünyadaki çeşitliliği-çoğulluğu bilincine içkin bir nesne olarak kurmak suretiyle, tek bir kavram-ide altında onları sabitleştirerek, onlar üzerinde epistemik bir şiddet kurmaktaysa, devlet de farklılıkları birlik ve bütünlük altında toplaması yönüyle temsile ve kavramsal düşünceye dayanır ve kendisini bu yolla tesis eder. Bu bağlamda özne nasıl ki çokluğu özdeşlik yoluyla bir haline getiriyorsa, devlet de politik düzlemde farklı istençleri genel(devlet) istenciyle “bir”lemek suretiyle kendisini meşrulaştırır. Bu da devletin özdeşlik yoluyla düşünceye dayatılması anlamına gelir.

Hobbes’un tekil istençlerin sözleşmeye girerek bütün haklarını devretmesi ve devletin istencini herkesin istenci olarak tanıyacaklarına söz vermesi, aynılaştırmış bir topluluk üzerinden meşrulaştırdığı devlet fikri ile yakından ilişkilidir. Bu anlamda Hobbes’ta gücün en yoğunlaşmış biçimi olarak devlet, her şeyi belirlediği halde kendisi belirlenemeyen mülkleştirici ve aşkın yapısıyla adeta Descartesçi öznenin politik sahnede yeniden kurgulanışı ve Kant’ın öznesinin politik bir ön biçimini oluşturmaktadır. Hobbes’un devletinin çokluğu bire indirgeyerek temsil etme gücü ile Kant’ın öznesinin görülerinden elde ettiği çeşitliliği birtakım kategorilerinden geçirerek nesne biçiminde birlik elde etmesi temsil düşüncesinin epistemolojik ve politik iki yüzünü resmeder. Bu çerçevede temsil hep bir özdeşlik düzleminden hareket ettiği için, hem politikayı hem de düşünceyi farklılaşabilme olanaklarından yoksun bırakan bir içsellik biçimi olarak görülür.⁵¹ Özdeşlik ile temsil arasındaki bu yakın ilişkinin nedeni ise çokluğun değil birin temsil edilmeye müsait olmasından kaynaklanır. Zira çok olanı, tanınmaz olanı temsil yoluyla özdeşleştirme ve bu sayede tanınabilir hale getirme, epistemolojide zihnin doğal bir yetisi iken, siyasette bu yeti devlet olarak öne çıkar. Bu durum ise modern felsefenin önem verdiği aklın işleyişinin bir kuvvet modeli tarafından aktüalize edilmesi anlamına gelmektedir.⁵²

Temsil düşüncesinin güç ile olan yakın ilişkisini gözler önüne seren bir diğer nokta ise, klasik anarşizmin devlet karşıtı düşüncelerine temel olarak aldığı insan doğası fikridir. Postmodern eleştirilerle birlikte görüleceği üzere, evrensel insan doğası-insan özü teorileri, aslında sadece devlet fikrinin meşrulaştırılma-

49 Özlem, *Evrensellik Mitosu* (İstanbul: Notos Kitap Yayınları, 2015), 38.

50 Cengiz Baysoy-Sinem Özer, “Politik Felsefede İçkinlik Düzlemi Gilles Deleuze ve Antonio Negri”, *Dışarıdan Düşünmek*, ed. Ömer Faruk (Ankara: Chiviyazıları Yayınevi, 2016), 170-171.

51 Sinem Özer, “Bir İçsellik Biçimi Olarak Temsil: Hobbes ve Kant”, *Otonom Dergisi*, 34, 2016, 40-41.

52“Devlet ve Özne; Hobbes ve Kant”, <http://www.otonomdergisi.org/index.php/makaleler/politik-felsefe/256-devletveozne>, 25.03.2016, (14:30).

sını değil, aynı zamanda bu doğa yoluyla çeşitlilik arz eden varoluşların, yeniden tanımlanarak, kategorize edilerek, yönetilebilir, denetlenebilir ve bilince içkin bir nesne olarak hakimiyet kurulabilir kılınmasın da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede etik-politik meselelerin insan doğasıyla temellendirilmesi ve bu doğanın herkeste aynı olmasından hareketle ortaya çıkan normalleştirici ve baskıcı bir evrensellik bu düşünce tarzının politik yansımaları açısından önemli bir noktadır. Çünkü Batı düşüncesinde varsayıldığı şekliyle insan doğası kavramı, bütün insanların paylaştığı ortak özelliğe gönderme yaptığı kabul edilirse bu öz ve bu özden çıkarsanan modern değerler de yadsınamayacak bir şekilde evrensellik ifade edecektir. Bu durum da bu öze referansla ortaya çıkan değerlerin yadsınmasını ihtimal dışı bırakmakta ve bu nedenle de temsilin, ister dost ve düşmanca, isterse nötr olsun insanlar üzerindeki güç uygulamaları olarak görüldüğüne işaret etmektedir.⁵³

Evrensel insan doğası fikrinden hareketle, doğal olan ile toplumsal olan arasındaki ayrımı ifade etmek ve belirlemek için bilgiye ihtiyaç duyan modern düşünce, doğal olarak insan bilimleri adı altında temsiliyet analizine dayanan birtakım disiplinlerin doğuşunun da zeminini hazırlamış olmaktadır. Bu minvalde modern bilgi paradigmasının hakikat arayışı, doğal olanı yeniden tanımlayarak, kendi zihinsel temsillerine göre üretmesini de gerekli kılmıştır. Modern düşünce, gerek doğa gerekse insan bilimleri yoluyla olsun, nesnesine hakikat iddiasıyla yaklaştığını söyleyerek, ortaya koyduğu bilgi ve bulgularla modern dönemin normlarını da eş zamanlı olarak belirlemiştir. Zira modern bilgi ve bilim anlayışının ortaya koyduğu bilgi ve bulgular, evrensellik, nesnellik iddiasıyla kendisini empoze ettiği için, neyin doğru neyin yanlış, neyin normal neyin anormal olduğunu da söz konusu insan doğasıyla temellendirilen bilgi üretimleri yoluyla belirlemektedir.⁵⁴ Bu nedenle etik-politik meselelerin insan doğasıyla temellendirilmesi kaçınılmaz olarak baskıcı bir evrenselciliği beraberinde getirmiştir. Öncelikle insan doğası kavramı bütün insanların paylaştığı bir özelliğe gönderme yaptığı için, söz konusu doğa zemininde temellendirilen etik-politik değerlerin de, insanın özünü oluşturduğu varsayılmakta, bu nedenle insanın doğası (özü) temelinde meşrulaştırılan politik düşüncelerin yadsınması ihtimal dışı bırakılmaktadır. Söz konusu doğa temelinde inşa edilen etik-politik değerleri benimsemeyenler, ya evrensellik arz eden doğayı yadsımış olarak lanse edilecek ya da bu doğayı yeterince gerçekleştirememiş olduklarından dolayı varoluşsal bir hiyerarşi kıstasına bağlı olarak değersizleştirileceklerdir. Bu da insan doğası ile varlıkların birtakım özelliklere indirgenerek bunun dışındaki varoluş kiplerini ihtimal dışı bırakmakta ve insanın başka türlü olmasına imkan vermeme anlamında politik bir tahakkümü de beraberinde getirmektedir. Çünkü insan doğasına yönelik yapılan bu açıklamalar ve etik-politik değerlerin bu doğaya referansla açıklanması, söz konusu değerleri benimsemeyenlerin, insanlığın evrensel özü olduğu varsayılan niteliklerden dışlanarak, politik olmanın yanısıra, özsel olan karşıt bir kategoriye maruz bırakılmasını da beraberinde getirecektir. Böylesi bir ayrım ise söz konusu özellikleri evrenselleştirirken, bunun dışında kalan özellikleri de mantıksal olarak tikelliğe itmekte ve olumsuzlayarak yadsımaktadır.⁵⁵

Sonuç olarak modern epistemoloji içerisindeki yeri ve önemi bağlamında temsil fikri, epistemolojik bir mesele gibi görünse de, gerek düşünsel gerekse pratikteki anlam içerimleri ve yansımaları itibarıyla ele alındığında onun salt epistemik bir mesele olarak kalmayıp politik bir şekillenmeye de vücut verdiğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle düşünsel kulvardaki bir otorite biçiminin daha sonra ortaya çıkacak yeni ta-

53 Cohn, *Anarschism and the Crisis of Representation*, 40-41.

54 Kaan Atalay-Ömer Albayrak, "Sözleşme Teorileri", *Cogito Dergisi Foucault Özel Sayısı*, sayı: 70-71/2012, 133-135.

55 Bülent Evre, "Modern Düşüncedeki Etik-Politik Değerlerin Haklılaştırılması Krizi; Dayatmacı Evrensellikten Davetkar Evrenselliğe", *Amme İdaresi Dergisi*, 2012/1 cilt 45, 12.

hakküm biçimleri için akli bir gerekçe sağlaması kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda her türlü otoritenin ve bu otoritelere itiraz olarak anarşizmin altında yatan şey epistemolojiktir ve epistemolojik otorite ve anarşizm diğer otorite ve anarşizm türlerini beslemektedir.⁵⁶ Dolayısıyla bugün tahakkümü altında kaldığımız iktidar formları, politik yapıların değil, politik yapılarımızı devam ettiren epistemolojimizin sonucudur.⁵⁷ Nietzsche'nin, kendisini yeni bir model olarak sunan modern politik düşünme biçiminin aslında Batı metafizik düşünce geleneğinin bir devamı ve hatta onun seküler bir formu olduğunu ifade ederek Batılı düşünme mantığı ile onun politik düşüncesi arasındaki yakın bağa işaret etmesi,⁵⁸ bu noktada kayda değer bir örnektir. Ayrıca Deleuze'un devlet felsefesini Batı metafiziğini yönlendiren temsilci düşüncenin diğer adı olarak görmesi de bu nedenledir.⁵⁹ Modern epistemolojisinin postmodern eleştirisi, bu açıdan bakıldığında, devlet fikrinin hem rasyonel hem de normatif yönünün dekonstrüksiyonunu yapmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla postmodern düşüncede otorite ve tahakküm eleştirisi, devlet felsefelerini de içine alacak şekilde, geniş bir anlam aralığına sahiptir. Postmodernler söz konusu otorite eleştirisini ve buna direniş noktalarını felsefelerinde farklı şekillerde işlemiş olsalar da, genel olarak epistemik ya da siyasal olsun otoriteye ve tahakküme karşı çıkararak tekil ve farklı olanı savunma yoluna gitmişlerdir.

3. Otoritenin Postmodern Eleştirisi Olarak Temsil Sorunsalı

Temsil ile temsil edilen arasında hiçbir zaman tam bir mütakabiliyetin olmadığı fikriyle tebarüz eden postmodern düşünce, temsilin, hangi açıdan ele alınırsa alınsın toplumsal, kültürel, dilsel ya da epistemolojik düzlemde hakimiyet kuran ve baskı pratiklerine yol açan karakteri konusunda hemfikirdirler. Zira mutlak temsil olarak hakikat iddiaları, kendisiyle aynı fikirde olmayanları hakikatin mutlaklığına referansla susturduğu için, postmodernler açısından bir çeşit terörizm olarak da değerlendirilmektedir.⁶¹ Çünkü doğru ve yanlış birbirinden ayırmanın kriteri anlamında hakikat yoksa bu durumda hangi hakikat iddiasının doğru olacağına karar veren iktidardır. Bu nedenle postmodern düşünce hakikat iddialarının, bir dış gerçekliğe tekbül edip etmemelerine göre değil, iktidar ilişkilerine göre şekillendiğini düşünmektedir.

Postmodern düşüncenin temsil fikrine karşı çıkmasının bir nedeni de, temsil fikrinin genelleştirici ve indirgeyici söylemler yoluyla fark üzerinde kurduğu baskı ve tahakkümden kaynaklanmaktadır. Zira temsil, şeyler arasındaki benzerlikten yola çıkarak farklı olanı yadsıyıp, şeyleri tam bir uyum haline getirerek, yani özdeşlik düzleminde varlığı tektipleştirerek fark üzerindeki tahakkümü de meşrulaştırır. Çünkü postmodern düşünce açısından birtakım özler belirleyip, bunu nesnelere empoze etmek, sadece epistemik bir mesele değil, etik ve politik imaları da içeren siyasal bir meseledir. Foucault'un özümüz olarak adlandırılan şeyin özgürleştirici değil, baskıcı siyasal bir proje olduğunu ifade etmesi bu gerçeğe matuftur.⁶² Zira temsiller yansıttığını varsaydığı bir öz yaratırlar ve sanki bu özler doğalmış gibi onu temsil ederek evrensel bilgi iddialarında bulu-

56 Hüseyin Aykut, "Epistemolojik Anarşizmin İlkçağ Felsefesindeki Kökleri ve Özdeşlik İlkesi" (Doktora Tezi, Erzurum 2004), 73.

57 Call, *Postmodern Anarşizm*, 55.

58 Derda Küçükalp, *Politik Nihilizm* (İstanbul: Aktüel Yayınları, 2005), 12-13

59 Brian Massumi, *Kapitalizm ve Şizofreni İçin Kullanıcı Rehberi*, çev. Fahrettin Ege (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2013), 13-14.

60 Koch, "Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism", 35.

61 Pauline Marie Rosenau, *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*, çev. Tuncay Birkan (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004), 46. ve 123. 143.

62 May, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, 100.

nurlar. Temsilin tasvir edici değil, dönüştürücü olduğuna dikkat çeken postmodern düşünce açısından özne, nesnenin yansıtıcısı değil, onun üreticisi ve hükmedicisidir. Bu açıdan temsiller salt epistemik ve algısal bir durum olmayıp, birtakım pratiklerle de ilişkili olduğundan dolayı,⁶³ temsilin nesnel ve mutlak olduğu fikri onun baskıcı yönünün sürekliliği için tasarlanmış bir kurgudan ibaret olarak görülür.

Bu bağlamda postmodern anarşizmin temsil karşıtlığının anlaşılması için en önemli referans kaynağının Nietzsche olduğu söylenebilir. Nietzsche kendimiz ve dünyamız hakkındaki hakikati kavrama kabiliyetimize dair epistemolojik güvenimizi ve rasyonel varlıklar olarak kendi varoluşumuza dair ontolojik güvenimizi sorgulamaya açmış olması ve kabuledilegelmiş din, politika, bilim vb. kabullerimizi zedelemesi anlamında anarşist bir düşünceye sahiptir.⁶⁴ Bu açıdan Nietzsche'nin temsil karşıtlığını hem özne anarşizmi hem de oluş anarşizmi üzerinden okumak mümkündür.⁶⁵ Nietzsche, özne anarşizmiyle, sabit, tekil ve totaliteryen bir öznenin ziyade çoklu, çoğul ve akışkan bir karaktere sahip olan özneyi temele alır.⁶⁶ Özne-nesne ayrımını da bir kurgudan ibaret olarak gören Nietzsche, böylesi bir varsayımın gramerdaki alışkanlıklarımız nedeniyle, yani düşünmenin, düşünen bir özneyi zorunlu kıldığı fikrine kapılmamız nedeniyle olduğunu düşünür.⁶⁷ Öznenin kurmaca bir varlık olması hasebiyle düşünce ile gerçeklik arasında kurulan bağı da sorunsallaştıran Nietzsche, bilgi ve hakikat iddialarının dayanağı olan bir özneyi reddeder. Çünkü ona göre modern dönemde varsayıldığı gibi, bilginin ve hakikatin bir köke dayandığı varsayımı, aslında bilgiye ve hakikate yüklenen evrensellik ve mutlaklık özelliği ile yakından ilişkilidir. Hakikatin bu kesinliği ve evrenselliği ise, öznenin birliği ve egemenliği ile temellendirilir.⁶⁸ Nietzsche'ye göre, özne, dünyayı kendi zihnindeki idelere indirgemiş ve doğaya da kendi yasalarını dayatmıştır. Klasik dönemden bu yana süregelen mütekabiliyetçi doğruluk anlayışı, düşünce ile varlık arasında düşünceden hareketle bulunan paralelliği, yani temsili ortaya çıkarmış ve bu anlamda özne, aklın kendi içinde bulunduğu bir yasayı, tüm gerçeklik için evrenselleştirmiştir. Bu nedenle Nietzsche'nin yapmak istediği şey, gerçeklik ile bizim ona bakışımız arasındaki mütekabiliyeti yıkararak, temsil düşüncesinin yarattığı bu yanılmasadan kurtulmaktır. Zira oluş içerisinde dış dünya diye nitelendirilen her şey gerçekte bir yorumdan ibarettir ve bu oluşun arkasında olgusal ve rasyonel bir gerçeklik ve bu gerçeklik üzerinde karar sahibi bir özne-insan da yoktur.⁶⁹ Bu nedenle sabit gerçekliklerden ziyade yorumların dünyasına açılan Nietzsche, söz konusu yorumlamayı bir tür egemen olma tutkusu içeren güdüler tarafından gerçekleştirildiğini düşünür.⁷⁰

Dünyanın yoruma dayalı bu yapısı sebebiyle yani kendinde bir özelliğe sahip olmadığı için Nietzsche açısından dünyaya ilişkin gerçekliğin doğru ya da yanlış temsil edilmesi de mümkün değildir. Dünyayı temsil etme yeteneğine sahip olmadığımız için dünyanın bize görünüşünün gerçek olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Bu noktada Nietzsche, bilgi ve oluşun birbirini dışladığını ifade eder. Zira dünya tam

63 Johannes Fabian, "Varolma ve Temsil: Öteki ve Antropolojik Yazı", *Yöntembilim Üzerine Antropolojik Okumalar*, çev. Erdoğan Boz (Ankara: Dipnot Yayınları, 2015), 99.

64 Call, *Postmodern Anarchism*, 2.

65 Call, *Postmodern Anarchism*, 22.

66 Call, *Postmodern Anarchism*, 33.

67 Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığında*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), 22; Ayrıca bkz., Kasım Küçükalp, *Nietzsche ve Postmodernizm*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), 79.

68 Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 328.

69 Arthur Danto, *Nietzsche; Hayatı Eserleri ve Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 14-15.

70 Friedrich Nietzsche, "Yorum Üzerine" İnsan Bilimlerine Prologemona, der. ve çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 285-286.

bir sabitlik-statiklikten yoksun ise, mutlaklık ifade eden bilgilerimiz de yanılısamadan başka bir şey olmazlar. Dünya oluş içerisinde olduğu için donmuş kavramlarla anlaşılabilir. ⁷¹ Nietzsche bu minvalde kavramların gerçekliği temsil ettiği fikri üzerine kendisini inşa eden modern düşünceyi eleştirerek, aslında kavramların, gerçekliği çokluk ve çeşitliliğinden yoksun bırakan şemalar olduğunu ifade eder. Çünkü söz konusu kavramlar eşitlenemez olanı eşitleme yoluyla iş gördüğü için, çokluğu bire-bütüne indirgeyerek çokluktaki zenginliği söndürmektedir. Dünyanın temsile imkan vermeyen yapısı sebebiyle Nietzsche, modern bilgi ve bilim anlayışının aslında dünyayı tahrif ederek tanıttığını-temsil ettiğini düşünür. Zira modern bilim, kendisini görünür dünyaya teslim ederek gerçekliği temsil ettiğini düşünmekte ve bu yanlış temsili evrenselleştirilmektedir. Bu anlamda bütün bir hakikati bilme ve temsil etme düşüncesinden vazgeçmemizi ilk öneren isim olarak Nietzsche, bilgi mekanizmasının aslında bilgiyi elde etme amacıyla olmayıp, şeyler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan bir mekanizma olduğu iddiasıyla kendisinden sonraki düşünceye ilham vermiştir. Her ne kadar Nietzsche'nin bu düşünceleri, onu anarşist olarak nitelendirmeyi gerektirmese de onun anarşizmin epistemolojik haklılaştırmasına katkısının muazzam olduğu söylenmelidir. Zira postmodern düşünce Nietzsche'nin eleştirilerini farklı alanlara genişleterek devam ettirecek ve anarşizme katkıda bulunacaklardır. ⁷²

Nietzsche'nin eleştirilerinden hareketle Foucault da gerek aklın gerekse mantığın kategorilerinin oluşumunda belirleyici olan şeyin, bilme ihtiyacı değil, öngörebilmek için şemalaştırma-kategorize etme ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. ⁷³ Bu minvalden olmak üzere Foucault, özne-nesne, akıl, hakikat vb. kavramlardan başlayarak bütün bir temsil metafiziğini kökünden yıkmaya çalışan bir soykütüğünün imkanını araştırır. ⁷⁴ Foucault bilginin üretildiğini ve hakikatin de bilgidен sonra üretilen bir şey olduğunun altını çizerek, bilginin tarihsel süreç içerisinde inşa edilmiş olmasını, onun aklın evrensel bir yürüyüşünün tarihi olarak değil de itkilerin, çıkarların ve güç ilişkilerinin alanı olduğunu ifşa etmeye çalışır. ⁷⁵ Foucault'ya göre akılcı hakikat iktidarın bir ürünüdür. Hatta hakikat iktidar oyunundaki bir silahtır. ⁷⁶ Çünkü düşünce ile gerçeklik arasında varsayılan mütakabiliyet fikrinin aslında söz konusu söylem tarafından kendi meşruiyet alanını oluşturmak için keyfi bir şekilde uydurulmuş ve bu suretle tikel sesler susturularak ehlileştirme politikasına maruz bırakılmıştır. ⁷⁷ Foucault'da karşımıza çıkan bu anti-otoriter tutum, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin soykütüğünü yaparak iktidarın geniş alanlara nasıl sızdığını göstermek suretiyle ilerler. Foucault alışlageldiği üzere iktidarı devlet kurumlarıyla sınırlandırmaz. ⁷⁸ İktidar her ne kadar kurumlar vasıtasıyla işlevini görse de kurumlardan doğmaz. Ona göre yapılması gereken, merkezi bir iktidar tipi olarak devlet veya devletin kurumlarına odaklanmaktan ziyade, devleti mümkün kılan iktidar pratiklerine yönelmektir. Foucault tam da bu bağlamda yeni bir iktidar tipi olarak disiplinler iktidarı gündeme getirir. İnsan bedeni ve onların eylemleri üzerinde yoğunlaşan bir iktidar olarak disiplinler iktidar, toplumun her yerine yayılmış, dağılmış merkezsiz iktidardır. Hapishane, hastane, tımarhane, psikiyatri, cinsellik gibi çeşitli bilgilerin ve söylemlerin içerisinde

71 Alan Schrift, "Dil, Metafor ve Retorik" İnsan Bilimlerine Prologemona, der. ve çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 20.

72 Koch, "Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism", 30.

73 Michel Foucault, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, çev. Kerem Eksen (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 209.

74 Foucault, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, s. 270-276 arası

75 Foucault, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, 19.

76 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 148.

77 Dil-gerçeklik ve söylem ilişkisi için bkz. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2001), 128-132. ve 135.

78 Ali Akay, *Foucault ve Direnme Odakları* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995), 11.

kendisine yer bulan bu iktidar, disiplinler yoluyla modern iktidarın bir formu olarak karşımıza çıkmakta⁷⁹ ve Massumi'nin ifadesiyle aşkın düşüncenin kirli işlerini yürütmektedir.⁸⁰

Disipliner kurumlar aslında modern öznenin teşekkülüne bağlı olarak ortaya çıkan mahiyetiyle hakim paradigmalara uymayan, yani farklı olanı dışlayan veya ehlileştirilen normalleştirme pratiklerinin iskan edildiği kurumlardır. Zira bu kurumlar toplumdaki egemen bir grubun kendi iradesini diğerlerine dayatma tarzının ifadesidir.⁸¹ Modern toplumlarda oluşturulan tıp, psikiyatri, eğitim, psikoloji gibi disiplinler ile örneklendirilen insan bilimleri kişiler üzerindeki bilgi iddialarıyla onları kontrol ve disiplin altına almaya çalışmakta ve toplumsal alanda belirledikleri normallik vasfını topluma dayatmak suretiyle iktidar söylemini meşrulaştıran bir fonksiyon icra etmektedir. Foucault'ya göre disiplinler, çeşitliliği düzene sokmaya yönelik teknikler olarak denetleme ve kontrol etme fonksiyonunu icra ettikleri için,⁸² bireylerin farklılıklarını ve çeşitlilik arz eden durumları aynı(normal) altında disipline ederek onları bir düzen içerisinde tahakküme müsait bir nesne haline getirmektedir.⁸³ Foucault burada özlü bir ifadeyle *özgürlükleri keşfeden Aydınlanma aynı zamanda disiplinleri de keşfetmiştir*⁸⁴ diyerek bu gerçeğe işaret eder.

Foucault bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmaktan ziyade, kendimizi devletten ve de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmak gerektiğini düşünerek şöyle der; *Belki de bugünlerde hedef kim olduğumuzu keşfetmek değil olduğumuz şeyi reddetmektir. Günümüzün siyasal, etik, toplumsal ve felsefi sorunu bireyi devletten ve kurumlarından özgürleştirmek değil, kendimizi devletten ve ona bağlı bireyleşme türünden kurtarmaktır. Yüzyıllardan beri zorla dayatılmakta olan bu tür bireyselliği reddederek yeni öznellik biçimlerine geçerlilik kazandırmak durumundayız.*⁸⁵ Foucault'un bu anti-iktidar tutumu, kendisini anarşist geleneğin bir müttefiki yapmamakla birlikte, onun düşünce ve tarihsel analizlerinin bu geleneğin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁶ Foucault bu çerçevede toplumun her üyesinin disiplin teknikleri yoluyla baskılandığı, kontrol edildiği bir düzeneğin sözkonusu olduğunu göstermesi ve bu bağlamda bütün modern devlet biçimlerinin, disiplinlerin kullanımı yoluyla bir müdahaleye meyilli olduklarını göstermesi bakımından postmodern anarşizm noktasında önemlidir.⁸⁷

Foucault'dan sonra Deleuze ise otoriteye direniş sorununu düşünce ve dile de yayarak daha geniş bir alanda ele alır. Deleuzecü anarşizm devletten kurtulmanın yolunu düşüncenin devlet tarafından kodlanmasından kurtulmakta bulur.⁸⁸ Bu yüzden eleştirel bir bakışla odaklanılması gereken yer rasyonel hakikat ve aşkın özne gibi bilgiye ve akla dair düşüncüyü hapseden söylemler, ölçütler ve hakikatin yeri olarak bilgidir. Zira Deleuze, düşüncenin derin bir hakikat ya da mevcudiyet öneren temsil fikrine direnmesi gerektiğini düşünür.

79 Call, *Postmodern Anarchism*, 80.

80 Massumi, *Kapitalizm ve Şizofreni İçin Kullanıcı Rehberi*, 163.

81 Michel Foucault, *Hapisanenin Doğuşu*, , çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992), 250-251; Ayrıca bkz. Stuart Sim, "Postmodernizm ve Felsefe", *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku (Ankara: Ebabil Yayınları, 2006), 6.

82 Foucault, *Hapisanenin Doğuşu*, 274.

83 Foucault, *Hapisanenin Doğuşu*, 213-214.

84 Foucault, *Hapisanenin Doğuşu*, 279.

85 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Osman Akınhay-Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 68.

86 Todd May, "Anarchism from Foucault to Ranciere", *Contemporary Anarchist Studies*, ed. Randall Amster vdğr (USA: Routledge, 2009), 14; Ayrıca bkz. Call, *Postmodern Anarchism*, 65.

87 Call, *Postmodern Anarchism*, 81.

88 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 184. ve 192-193.

Anarşistlerin siyasal temsili, aklın ve hakikatin çarpıtılması olarak gördükleri yerde, Deleuze temsilin tam da bu akılcı söylemler yoluyla işlediğini düşündüğü için söz konusu yaklaşıma karşı çıkar. Buna göre temsil özcü ve temelci bir düşünceyle temellendirilmiş olması hasebiyle Deleuzecü deyimle ağaç biçimli bir düşünce olarak görülmek durumundadır. Deleuze ağaç biçimli düşünme tarzı olarak, hakikati bir temele dayandıran özcü-temelci düşünme biçimine karşı çıkmak suretiyle düşünceyi bir yer mantığından kurtarmaya çalışır. Çünkü böylesi bir düşünme tarzı düşünceyi bir yere, merkezi bir birliğe-hakikate ya da temelini ve yönünü belirleyen bir “öz”e bağlamak suretiyle düşünceyi hapseder ve belli bir otoriter düşünme biçimini meşrulaştırır. Ayrıca dualistik bir tarzda işlemesinden dolayı doğru-yanlış, normal-anormal, siyah-beyaz mantıklı-mantıksız gibi ikili ayrımların tuzağına düşerek, birinci terimin ikinci terime hiyerarşik olarak üstün kılındığı bir biçim alır.⁸⁹ Deleuze bu nedenle kendimizi otoriter yapılardan kurtarmanın ve devletin ötesinde düşünmenin yolunu, düalistik, özcü ve temsili yapıları reddetmekte görür.⁹⁰

Deleuze’ e göre devlet denilen şey aslında akılcı söylemler yoluyla kendi meşruiyyetini ve işleyiş mantığını temellendirir. Bu akılcı söylemler devletin meşruiyyetine akılcı bir gerekçe sağlamanın yanısıra, devlet biçiminin düşüncedeki tezahürünü de oluştururlar.⁹¹ Akılcı düşünce bu anlamda devlet felsefesidir. Yani devlet felsefesinin epistemolojideki karşılığı temsilciliktir. Bu açıdan devlet felsefesi Platon’ dan bu yana batı metafiziğini yönlendiren temsilci düşüncenin diğer adı olarak görülmektedir. Deleuze devletin düşünceye özellikle de akılcı düşünceye nüfuz edip, onu kodladığını göstermek suretiyle otorite eleştirisini siyasal düzlemde daha ileriye götürür.⁹² Zira insan öznesi özsel ve bağımsız bir kendilikten ziyade iktidarın bir sonucudur. Öznellik öyle bir biçimde inşa edilir ki arzusu devlete duyulan arzuya dönüşür.⁹³ Bu açıdan devlet önceden kitlesel bir baskı aygıtı yoluyla işlerken zamanla buna ihtiyaç duymayacak bir sürece evrilir. Zira devlet, öznenin kendi kendisini baskı altına alması sayesinde işler. Böylesi bir özne bir suçluluk duygusunu içselleştirmiş ve kendi bastırılışını arzulayan kişi haline gelir. Dolayısıyla yasa bize annenle evlenmeyeceksin ve babanı öldürmeyeceksin dediğinde biz uysal özneler olarak kendi isteğimizin bu olduğunu düşünürüz. Bu anlamda psikanaliz yasanın meşruiyyetini sorgulamayıp, daha ziyade suçlu hissettirmek için kadim bir teşebbüsü(*oedipusu*) yeniden önümüze sürer.⁹⁴ Böylelikle oedipus, düşüncenin yeni imgesi ve devletin soyut makinesi haline gelir. Yani oedipusta baba figürü, arzularımızı bastırdığımız engel iken, devlet bu oedipal temsilde baba figürü yerine

89 Newman, *Bakunin’den Lacan’a*, 184.

90 Deleuze ve Guattari açısından dil de, güç ve otorite ile ilişkili olarak ele alınmalıdır. Zira dil onlar açısından iletişimin saydam bir aracı değildir. Dilbilim, grameri güç ilişkilerine göre endeksleyen bir pragmatiktir. (Bkz, Massumi, *Kapitalizm ve Şizofreni İçin Kullanıcı Rehberi*, 63-64). Onlar öncelikle dile içkin olan otoriter yönü vurgulayarak, dilbilimin otoriter düşünceye veya devlet düşüncesine, dolayısıyla da tahakküm mantığına hizmet ettiğinin altını çizer. Bu açıdan Deleuze’ e göre otorite ve tahakküm yalnızca devlet mekanizması ve siyasi kurumlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dilbilimde kendini göstermektedir. Düşüncenin ve dilin yapısı bu anlamda devlet gibi tahakküme meyillidir. Dilbilimde içerilen siyasal tahakküm ise temsil ve anlamlandırma ile işleyerek gizlenmektedir. Yani aslında dilbilim içindeki tahakküm, doğru temsil, rasyonel hakikat ve mutlak anlam gibi olguların arkasına gizlenerek tahakkümünü meşrulaştırır. (Bkz., Newman, *Bakunin’den Lacan’a*, 186).

91 Çünkü akıl da “şeyler” e karşı tıpkı bir otoritenin-devletin oynadığı rolü oynamakta ve onları ancak bildiği ve bilincine indirgeyebildiği ölçüde tanımaktadır. Böylece de baskı altına almanın dayanağı da ortaya çıkmaktadır. (Ali Akay, *Tekil Düşünce*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016, 116).

92 Massumi, *Kapitalizm ve Şizofreni İçin Kullanıcı Rehberi*, 13-14.

93 Newman, “Devlete Karşı Savaş; Stirner ve Deleuze”, 9-10

94 Nathan Widder, *Deleuze’den Sonra Siyaset Teorisi*, çev. Fahrettin Ege (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014), 169-170

geçen ve arzularımızı devlet düzleminde bastırdığımız ve devletin-babanın bize tahakküm etmesini istediğimiz yer olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan Deleuze'e göre *otoriteryanizm, yalnızca devletin içinde değil birleşik organize insan bedeni ve devlet kodlamasının bir ürünü olan insan öznelliği kavramında da bulunduğu*⁹⁵ için Deleuze devletle-babayla bağı olmayan gayri meşru bir düşünce arayışına girerek, düşünceyi devlet kodlamasından kurtarmak suretiyle kendimizi devletten kurtarabileceğimizi düşünür. Tam da bu nedenle *direnış sadece devlete ve iktidarlara karşı olmayı değil aynı zamanda kendimize karşı olmayı hedeflemelidir.*⁹⁶

Deleuze oedipus sorunsallaştırılmasıyla birlikte psikanalizin, iktidara ve tahakküme yardım eden mantığı hasebiyle, arzunun dışavurulmasından çok sindirilmesinin bir yolu olduğunu ifade eder. Oedipus devletin, engellenmemiş arzuya karşı savunmasıdır. Bu nedenle Deleuze açısından arzu, toplumsal düzene ve kurumsal yapılara karşı bir tehlikeyi temsil etmesinden dolayı Batı kültürünün bastırmaya çalıştığı şey olarak değerlendirilir. Zira Deleuze'e göre bireyler söz konusu kurumlar ve toplumsal kontrol yoluyla ehlileştirildiği için, iktidara bir araç olan psikanaliz de sonuçta arzuyu frenlemek ve bireyleri otoriter bir toplumsal sisteme itaat ettirmek olan bir uygulamadır.⁹⁷ Zaten Deleuze oedipus yoluyla aslında yasaklanan şeyin ensest değil, enstest yoluyla kendisini dışavuran arzunun devrimci yönü olduğunu düşünür.⁹⁸ Oedipal baskı, arzu üzerindeki gerçek tahakkümün maskesidir. Bu açıdan ona göre *hepimiz ufak sömürgeleriz ve bizi sömürgeleştiren oedipustur.*⁹⁹

Deleuze devlete karşı olan siyasal eylem biçimini arzu düzeyinde gerçekleşmesi gerektiğini düşünür. Kendimizi devlet arzusu anlamında tahakküm altına alınmaya duyduğumuz arzudan kurtarmalıyız Çünkü, *devlet despotun kafasından kullarının kalbine ve entelektüel yasadan, yasadan kurtulan ya da serbestleşen fiziksel sistemin bütününe geçen arzudur. Devlet arzusu en inanılmaz bastırma makinesi yine de arzudur, arzulayan öznedir ve arzunun nesnesidir.*¹⁰⁰ Deleuze bu açıdan arzuyu bir direniş imkanı olarak görür. Arzuları devlet kodlamasından kurtulmuş olan şizofren de bu açıdan Deleuzecü düşüncede önemli bir yere sahiptir. Zira Deleuze açısından devlet bütün tekilliklere bir anlam verip onları şekillendiren bir üst kodlama makinasıdır. Yani modern devletin işlevi, kodu çözülmüş ve yersizyurtsuzlaşmış arzu akımlarını düzenlemek suretiyle onu yeniden yerliyurtlu hale getirmektir.¹⁰¹ Bu açıdan devlet kodlamasından kaçıp kurtulma amacındaki şizo-

95 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 182.

96 Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 175-177.

97 Stuart Sim, "Arzu" *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, 206.

98 Fahrettin Ege, "68'in Yansıması Olarak Anti-Oedipusu", *G. Deleuze: Ortadan Başlamak*, Cogito Dergisi, 173.

99 Deleuze-Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni*, s. 352. Oedipus'a yönelik bu eleştiriler sadece otorite karşılığında değil otorite-iktidar ile olan yakın ilişkisinden dolayı hakikat anlayışında da kendisini gösterir. Bu çerçevede öncelikle Foucault bu hikayenin Freud'un varsaydığı gibi arzunun evrensel biçimlerini anlatmadığını bilakis onun Antik Yunan'dan bu yana hakikat söyleminin Batı toplumlarındaki belli bir zorlamalar sistemini açığa vurduğunu ifade eder ve şöyle der; *Freud arzu ile hakikat arasındaki ilişkinin izinde yürümüş ve Oedipusun ona arzunun evrensel biçimlerinden bahsettiğine inanmıştır. Halbuki Oedipus ona bizim hakikat sistemimizin tarihsel zorlamalarını anlatmaktaydı. Freud arzunun sesini duyduğunu sanmıştı oysaki işittiği şey kendi doğru söyleminin yankısı kendi doğru söyleminin tabii olduğu biçimdi.* (Bkz. Foucault, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, 193 ve 199).

100 Gilles Deleuze&Felix Guattari, *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*, çev. Fahrettin Ege vdğr., (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2012), 295; Newman, *Bakunin'den Lacan'a*, 174.

101 Deleuze-Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni*, 343.

analiz¹⁰², devlet felsefesinden çıkabilmenin önemli bir yoludur.¹⁰³ Çünkü şizoanaliz Lacancı psikanalizde ifade edilen imge aşamasına yani, dil, toplum ve yasadan önceki bir aşamaya dönüş için önemli bir figürdür.¹⁰⁴ Yani arzunun baskı altında olmadığı bir figür olması bakımından şizofren bu noktada Deleuze'ün politik boyutunu da öne çıkarır. Zira şizofren imgele dönüşü başarabilecek bir figür olduğu için, toplumsal ve siyasal baskının ve de simgesel diktatörlüğün sonunu getirecektir.¹⁰⁵ Rolando Perez'in Deleuzecü şizoanaliz ile an-arşi arasında bağ kurması da bu nedenledir. Zira an-arşi ve şizoanaliz kendi içsel deli gömleklerinden kurtulmayı salık veren boyutuyla oedipalleşmemiş ve kodlanmamış olmayı ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda hem an(arşist) hem de Deleuze'ün şizoanalizi arzusu kontrol altına alınmamış, aile, kilise, okul, ordu, iş vb. tarafından hiyer(arşi)kleştirilmemiş bedendir, yani organsız bir bedendir.¹⁰⁶

Sonuç

Gerek politik gerekse epistemolojik düzlemde gerçekleştirilsin, hem anarşizmin hem de postmodernizmin hareket noktaları otorite ve iktidara karşı bir eleştiri ve itiraz olmak bakımından ortaktır. Anarşizmin merkezi bir iktidar biçimi olarak devlete ve onun temsil yetkisine karşı çıkışı, postmodern düşüncenin ise rasyonel özne temelinde başlayan varlığı temsil etme iddiasına karşı itirazı bu anti-otoriter tutumun yansımasıdır. Postmodern düşüncenin rasyonel özne, mutlak bilgi ve hakikat, evrensel insan doğası gibi epistemolojik formülasyonların ardına gizlenmiş otorite ve iktidara itiraz eden yapısı sebebiyle anarşist bir karakter arz ettiği fakat bu karakterin klasik anarşizmde olduğu gibi doğrudan değil dolaylı olarak görüldüğü aşıkardır. Bu anlamda hem rasyonel bir özne yoluyla kurulmaya çalışılan epistemik düzen hem de devlet düşüncesi yoluyla politik anlamdaki düzen fikri gözönüne alındığında, postmodern düşüncenin düzen karşıtı (anarşizan) bir düşünce olarak görülmesi kaçınılmaz olmuştur.

Postmodern düşüncenin eleştirileri, özcü ve temelci aklın eleştirisi bağlamında düşünüldüğünde, yeni düşünme ve bilme imkanlarına açılma ve dolayısıyla düşünceyi belli bir biçime (temsilci düşünümüne) hapseden hakim paradigmalardan çerçevesinden çıkabilme adına önem arz eden bir noktadır. Zira postmodern eleştirilerle birlikte artık mesele hangi epistemik çerçeveden yola çıkarak düşündüğümüzü anlamak değil, bu çerçevenin dışına nasıl çıkabileceğimizdir. Postmodern düşüncenin bu eleştirileri bağlamında düşünüldüğünde,

102 Deleuz ve Guattari'ye göre şizofren ve paranoya olarak iki kutup sözkonusudur; Paranoyak kutup yeniden yerli yurtlulaşmaya yatırım yaparken, şizofrenik kutup devrimci bir güce dönüşen arzuya yatırım yapar. Şizofren arzuya dayatılmış kodlamaları reddeden saf bir arzu biçimini gösterir. Paranoyada ise her şey kodlu ve anlamlıdır. Şizofren bu anlamda bir devrimci oluş yoluna sokulabilecek bir tepki akışıdır.(Eugene W. Holland, *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipusu*, çev. Ali Utku-Mukadder Erkan (İstanbul: Otonom Yayınları, 2013), 30). Bir arzu teorisi olarak görülen şizoanaliz ise, arzunun kendi bastırılışına ne şekillerde ortak olduğuna, yaratıcı veya devrimci toplumsal süreçleri ne şekillerde mümkün kılabileceğine dair soruları gündeme getirmeye yarayan bir kavramsal aygıttır. (Paul Patton, "Demokratik-Oluş", *G. Deleuze; Ortadan Başlamak*, Cogito Dergisi, 148).

103 Louise A. Hitchcock, *Kuram ve Kuramcılar; Çağdaş Düşünmeden Antik Edebiyat*, çev. Seda Pekşen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 180.

104 Deleuze ve Guattari açısından şizofren oedipalleşme tuzağına düşmemekle birlikte arzuları doğrultusunda davranamayıp boşlukta dönüp duran insanlara gönderme yapar.

105 Madan Sarup, *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. A. Baki Güçlü (Ankara: Ark Yayınevi, 1995), 117.

106 Perez, *An(arşi) ve Şizoanaliz*, 45, Bu bağlamda anarşizmin baba katliyle yani yasa ve otoriteye duyulan nefretle özdeşleştirilmesi de anımsanması gereken önemli bir noktadır. Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, 21.

kaos, düzensizlik, ilkesizlik, zeminsizlik anlamında hem epistemik hem de politik anlamda olsun anarşizm fikrinin negatif çağrışımlarının nedeni de anlaşılır olmaktadır. Zira bu negatif anlam çağrışımları tam da postmodern düşüncenin aşmaya çalıştığı dikotomik yapı ve düşünme biçiminden neşet etmektedir. Daha açık bir ifadeyle dualistik bir düzlemde kurulan bilgi, varlık, değer mekanizması akıl-akıldışı, normal-anormal, logos-mitos, kozmos-kaos gibi karşıtlıklarla birincinin ikinciye tercih edilebilir, meşru görülebilir olduğu iddiasıyla düşünceyi belli bir “köke-temele-öze” bağlayarak düşünmeyi mahkum edip, öteki veya farklı olan üzerinde otoritesini kurmaktadır. Buna göre dualistik ayrımlar birinci terimin ikinci terime öncelikli ve üstün kılınmasından kaynaklanmakta ve ikinci terime dair negatif çağrışımlar da sanki herkes tarafından sorgusuz bir biçimde kabul edilmesi gereken ussal bir hakikat olarak sunulmaktadır. Postmodern düşüncenin temsil karşıtlığı bağlamındaki anarşist karakteri tam da normal-anormal, logos-mitos kozmos-kaos gibi düalist yapıda köklenen bir düşünme biçimine karşı olması bakımından önemlidir. Zira bu itirazlar açığa çıkarmıştır ki, dikotomik yapılar ekseninde kurgulanan bilgi mekanizması, aslında salt bilgisel olmayıp iktidar ve tahakküm pratiklerine de zemin hazırlamaktadır. Zaten Derrida ve Deleuze gibi postmodern düşünürlerin logosun tarihini baskının tarihi olarak zikretmeleri de bu nedenledir.

Postmodern düşüncenin hakikat ve bilgi iddialarına yönelik radikal eleştirileri sonucunda temsil fikrinin savunulamazlığı aşıkardır. Zira ister epistemik ister politik olsun temsil fikri bir güç ilişkisi dolayısıyla otorite ile beraber yürümektedir. Bu açıdan bakıldığında postmodern eleştirilerin bizi getirdiği noktada tarihe-topluma-insana ilişkin mutlak bir hakikat ve bilgi iddiası anlamında meta-anlatının otoriter yapısı ile minör-mikro anlatıların anarşik çokluğu arasında bir orta yolun bulunamaması durumu ile karşı karşıya mı kalınacak? Yoksa bilginin meşruluğu ve geçerliliğinin savunulamayacağı böylesi bir zeminde politik gerçeklik için de epistemolojik ve ontolojik çoğulluk söz konusu olduğu için anarşizm savunulabilir, kabul edilebilir tek pozisyon mu olacaktır? Bu iki pozisyon arasında bir pozisyon tercihi mi yoksa tercihsizlik mi esas olmalıdır? Bu noktada John Zerzan'ın ifade ettiği gibi postmodernizmin karşı karşıya olduğu ikilem şudur: Eğer temsillerimizin dayanacağı bir zemin-temel kabul edilmeyecekse, o zaman bilgiye dayalı teorik yaklaşımların statüsünün ve geçerliliğinin ölçütü ne olacaktır? Eğer rasyonel bir temelden yoksun olacaksak, o zaman ne tür bir zemin üzerinden hareket edeceğiz? Böyle bir kavrayışı paylaşmak şöyle dursun, karşıt çıktığımız gerçekliğin, ne olduğunu nasıl anlayacağız? Yoksa postmodernizmin göreceli temsilleri, bizi çıkışı olmayan bir sokakta çaresiz mi bırakmaktadır? Postmodern düşüncenin eleştirildiği bir nokta tam da burada açığa çıkmaktadır; *Temsiller gerçeklikle örtüşmez*. Yani postmodern düşüncenin iddia ettiği gibi temsillerimizin gerçeklikle örtüşmediği iddiasını şartlı olarak kabul etsek bile böylesi bir iddia temsil düşüncesinin varsaydığı mütakabiliyet düşüncesi zemininden hareket etmez mi? Daha açık bir ifadeyle postmodern düşüncenin, *temsiller temsil ettiğini varsaydığı gerçeklik ile örtüşmez* iddiası aslında bu iddianın örtüştüğü bir gerçekliğin varlığını da zımnen kabul etmek değil midir?

Elbette ki her soru bir diğer soruyu beraberinde getirmektedir. Fakat burada ifade edilmesi gereken en önemli husus belki de şudur; Postmodern düşünce zaten her şeyin kendisine referansla anlaşılacağı bir “zemin-temel” fikrine karşı olduğundan dolayı, postmodern temsil eleştirilerini de bu anti-temelcilik bağla-

mında düşünmek gerekecektir. Mutlak olduğu varsayılan bir temel fikri aslında imkansız olduğu için amaçsal olarak politik bir işleve sahip olmak durumundadır. Postmodern düşüncenin kaygıları göz önüne alındığında, onların mutlaklık konusundaki temsil eleştirilerini, epistemolojik bir tutarlılıktan ziyade etik bir kaygı bağlamında düşünmek, postmodern düşünceyi anlama bakımından daha sağlıklı olacaktır. Zira onlar açısından yadsınan hakikat değil, temsilci ve temelci bir düşünme biçimine dayalı olarak keşfedildiği iddia edilen, mutlak ve evrensel boyutuyla otoriter bir hakikat fikri ve bunun yansımalarıdır. Dolayısıyla temsil karşıtlığı mutlak bilgi ve anlamın yadsınması yoluyla varlığa, insana, topluma, politikaya dair konuşmayı imkansızlaştıran bir yapı arzutmekten ziyade tahakkümcü bir söyleme ve pratiğe karşı olmak bakımından düşünülmelidir. Bu açıdan da postmodern düşüncenin geniş bir ağı yayılan bu anti-otoriter tutumu onu anarşizm düşüncesiyle birlikte anılmasına yol açmıştır.

Kaynakça

- Akay Ali, *Foucault ve Direnme Odakları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
- Akay Ali, *Tekil Düşünce*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Arvon Henri, *Anarşizm*, çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Atalay Kaan – Albayrak Ömer, “Sözleşme Teorileri”, *Cogito Dergisi Foucault Özel Sayısı*, sayı: 70-71/2012, ss. 106-135.
- Aykut Hüseyin, *Epistemik Anarşizmin İlkçağdaki Felsefi Kökleri ve Özdeşlik İlkesi*, Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- Baysoy Cengiz ve Özer Sinem, “Politik Felsefede İçkinlik Düzlemi Gilles Deleuze ve Antonio Negri”, *Dışarıdan Düşünmek*, (ed.) Ömer Faruk, Ankara: Chiviyazıları Yayınları, 2016, ss. 153-176.
- Call Lewis, *Postmodern Anarchism*, UK: Lexington Books, 2002.
- Carr David, *The Paradox of Subjectivity*, New York: Oxford University Press, 1999.
- Cevizci Ahmet, “Temsil”, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Cohn Jesse S. *Anarchism and the Crisis of Representation; Hermeneutics, Aesthetics, Politics*, USA: Susquehanna University Press, 2006.
- Danto Arthur, *Nietzsche; Hayatı Eserleri ve Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Deleuze Gilles – Guattari Felix, *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*, çev. Fahrettin Ege vdğr., Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2012.
- Ege Fahrettin, “68’in Yansıması Olarak Anti-Oedipusu”, *G. Deleuze: Ortadan Başlamak*, *Cogito Dergisi*.
- Evre, Bülent “Modern Düşüncedeki Etik-Politik Değerlerin Haklılaştırılması Krizi; Dayatmacı Evrensellikten Davetkar Evrenselliğe”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2012/1 C. 45 ss. 1-19.
- Evren Süreyya, “How New Anarchism Changed the World (of opposition) After Seattle and Gave Birth to Postanarchism” *Postanarchism A Reader*, ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren, USA: Pluto Press, 2011.
- Evren Süreyya, “Introduction” *Post-Anarchism A Reader* Ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren, USA: Pluto Press, 2011.
- Evren Süreyya, *Anarşizmler; Anarşizmin Geçmişi ve Tarihleri*, çev. Barış Yıldırım-Elmas Deniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Fabian Johannes, “Varolma ve Temsil; Öteki ve Antropolojik Yazı”, *Yöntembilim Üzerine Antropolojik Okumalar*, (çev. Erdoğan Boz), Ankara: Dipnot Yayınları, 2015.
- Faruk Ömer, “İktidara Aşık Olmayın”, *Dışarıdan Düşünmek*, (ed.) Ömer Faruk, Ankara: Chiviyazıları Yayınevi, 2016.
- Foucault Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001.
- Foucault Michel, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, çev. Kerem Eksen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Foucault Michel, *Hapisanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992.
- Foucault Michel, *Özne ve İktidar*, çev. Osman Akınhay-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Grant Iain Hamilton, “Postmodernizm ve Bilim ve Teknoloji”, Stuart Sim, *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku, Ankara: Ebabil Yayınları, 2006.
- Hitchcock Louise A., *Kuram ve Kuramcılar; Çağdaş Düşünceden Antik Edebiyat*, çev. Seda Pekşen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Holland Eugene W., *Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipusu*, çev. Ali Utku-Mukadder Erkan, İstanbul: Otonom Yayınları, 2013.
- Koch, Andrew M. “Poststructuralism and Epistemological Basis of Anarchism” *Post Anarchism A Reader*, Ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren, USA: Pluto Press 2011.

- Krummel John W. M., “Reiner Schürmann and Cornelius Castoriadis Between Ontology and Praxis” *Anarchist Developments in Cultural Studies* ISSN: 1923-5615, 2013.2.
- Ontological Anarché: Beyond Materialism and Idealism,
Küçükcalp Derda, *Politik Nihilizm*, İstanbul: Aktüel Yayınları, 2005.
- Küçükcalp Derda, *Siyaset Felsefesi*, Bursa: Dora Yayınları, 2016.
- Küçükcalp Kasım, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Küçükcalp Kasım, *Nietzsche ve Postmodernizm*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Marshall Peter, *Anarşizmin Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İmge Yayınları, 2003.
- Massumi Brian, *Kapitalizm ve Şizofreni İçin Kullanıcı Rehberi*, çev. Fahrettin Ege, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2013.
- May Todd, “Anarchism from Foucault to Ranciere”, *Contemporary Anarchist Studies*, Ed. Randall Amster vdğr. USA: Routledge, 2009.
- May Todd, “Is Post-Structuralist Political Theory Anarchist?” *Post-Anarchism A Reader*, Ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren, USA: Pluto Press, 2011.
- May Todd, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- May Todd, *Reconsidering Difference*, USA: The Pennsylvania State University Press, 1997.
- Newman Saul, “Devlete Karşı Savaş; Stirner ve Deleuze”,
Newman Saul, “Post-Anarchism and Radical Politics Today” *Post-Anarchism A Reader*, Ed. Duane Rousselle&Süreyya Evren, USA: Pluto Press, 2011.
- Newman Saul, *Bakunin’den Lacan’a Anti Otoriteryanizmin Çöküşü ve İktidarın Altüst Oluşu*, çev. Kürşad Kızıltuğ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Nietzsche Friedrich, “Yorum Üzerine” *İnsan Bilimlerine Prologemona*, der. ve çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Nietzsche Friedrich, *Güç İstenci*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Nietzshce Friedrich, *Putların Alacakaranlığında*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Özer Sinem, “Bir İçsellik Biçimi Olarak Temsil: Hobbes ve Kant”, *Otonom Dergisi*, S. 34, 2016.
- Özlem Doğan, *Evrensellik Mitozu*, İstanbul: Notos Kitap Yayınları, 2015.
- Patton Paul, “Demokratik-Oluş”, *G. Deleuze; Ortadan Başlamak*, Cogito Dergisi.
- Perez Rolando, *An(arşi) ve Şizoanaliz*, çev. Şervan Adar Avşar, İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- Rosenau Pauline Marie, *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*, çev. Tuncay Birkan, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.
- Sartwell Crispin, *Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarup Madan, *Postmodernizm ve Postyapısalcılık*, çev. A. Baki Güçlü, Ankara: Ark Yayınevi, 1995.
- Schrift Alan, “Dil, Metafor ve Retorik” *İnsan Bilimlerine Prologemona*, der. ve çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Sim Stuart, “Arzu” *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku, Ankara: Ebabil Yayınları, 2006.
- Sim Stuart, “Postmodernizm ve Felsefe”, *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku, Ankara: Ebabil Yayınları, 2006.
- Widder Nathan, *Deleuze’den Sonra Siyaset Teorisi*, çev. Fahrettin Ege, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014.

Online Kaynaklar

- Adams Jason “Postanarşizm”, (çev. G. B.) <http://isyananarsi.blogspot.com.tr/2011/02/postanarsizm.html> 19.10.2016
- Emmelhainz Irmgard, “Temsilin İflasından Gerçeğin Kurtarılmasına” çev. Ayşe Boren ve Elçin Gen <http://www.e-skop.com/skopbulten/temsilin-iflasindan-gercegin-kurtarilmasina/2807> 19.10.2016
- Evren Süreyya, “Yeni Anarşizm” <http://surmetinler.blogspot.com/2011/06/yenianarsizm.html#!/2011/06/yeni-anarsizm.html>
- May Todd, “Postyapısalcı Anarşizm Sahaya İniyor” <http://cevirieylem.tumblr.com/post/4012940081/postyap%C4%B1salc%C4%B1-anar%C5%9Fizm-sahaya-iniyor-todd-may> 19.10.2016
- Newman Saul, “Postanarşizmin Siyaseti” <http://www.geocities.ws/anarsistbakis/makaleler/newman-postanarsizminsiyaseti.html>
- “Devlet ve Özne; Hobbes ve Kant”, <http://www.otonomdergisi.org/index.php/makaleler/politik-felsefe/256-devletveozne> 25.03.2016